

ФЕНОМЕН РОЗРИВУ ПОКОЛІНЬ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

П. А. Мартиненко

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Науковий керівник: к. психол. н., доцент В. Є. Луньов

Сучасність характеризується стрімкими процесами трансформування суспільства у напрямку диференціювання і різнонаправленості за особистісними ціннісними орієнтирами. Через це актуальною є потреба зрозуміти механізми формування особистості та глибинні механізми формування ціннісних орієнтирів у особистості. Більшість дослідників аналізують цю проблематику виходячи із соціальної динаміки суспільства пострадянського періоду не зважаючи на більш глибині, віддалені у часі періоди формування психологічних установок і цінностей, соціальних, економічних та політичних чинників, що складають основу міжпоколінського характеру змін у свідомості та стереотипах поведінки особистості.

Одночасне існування декількох поколінь із диференційованими, різнонаправленими цінностями зумовлює відмінні очікування та реакції на зміни в суспільстві загалом. Як зазначає Ю. Левада, "тільки в умовах поколіннєвих розривів та криз виникає і сама проблема поколінь у різних її вимірах" [1, с.7]. Виявлення та аналіз ціннісних відмінностей поколінь, глибинних механізмів модернізації цінностей у суспільстві загалом дозволять визначити можливості та загрози на шляху до солідаризації суспільства.

Дослідження соціологів, філософів, психологів наочно демонструють багатогранність і складність цього явища. Оскільки ціннісні орієнтації відіграють ключову роль у формуванні особистості (та її поведінки), можна виділити чотири основних функції, які виконують цінності: інтегруюча, регулювання індивідуальної поведінки, ідентифікаційна, обґрунтування оцінки (оцінювання).

У процесі заглиблення в тему стало очевидним, що процес формування особистості відбувається у встановленому зв'язку між поколіннями, трансгенерація, що відбувається при цьому, продукує психологічні патерни наявності яких випадає з поля зору вчених.

Завданням нашого пошуку стане аргументування та підтвердження гіпотези про транслявання між поколіннями патернів етнічної самосвідомості і етнічної картини світу як основи формування особистості. А також виявлення впливу феномену розриву поколінь на процеси модернізації та глобалізації суспільства через зміну ціннісних орієнтацій особистості. Для обґрунтування нашої позиції ми поєднаємо контекстуальний, психоаналітичний, трансгенераційний і соціально-психологічний підходи.

Методологічні основи соціологічного аналізу поколінь заклав К. Мангейм в роботі «Проблема поколінь». Він охарактеризував покоління через конкретне становище у соціумі, специфічний взаємозв'язок між його представниками та єдність різних у віковому співвідношенні соціальних груп. Зміна поколінь розуміється як універсальний процес, заснований на біологічному ритмі людського життя, внаслідок якого в культурному житті з'являються нові учасники, тоді як старші актори цього процесу поступово зникають; члени будь-якого даного покоління можуть діяти тільки в хронологічно обмеженому відрізку історичного процесу, і необхідно тому постійно передавати накопичену культурну спадщину.

Подальші дослідження поколінь, що враховували зокрема вивчення їх самоідентифікації та цінностей, були проведені М. Тітмою, Б. Урланісом, Ф. Філіпповим, В. Шубкіним.

На пострадянському просторі одним з найуживаніших визначень покоління належить Б. Дубіну. Згідно з ним, "покоління - це нормативна рамка уявного співвіднесення з іншими "по горизонталі", такими ж, як "ти" [2]. У категорії та мові поколінь з'єднуються уявлення про межі одного покоління, що припускають спільні для нього соціальні та культурні норми, типові реакції, а також загальні символи, які об'єднують одне або декілька сусідніх поколінь.

Сучасні дослідники, зокрема Ю. Левада, стверджують, що «розрив поколінь» - це, по суті, ціннісний розкол в системі. Такий розкол є можливим за певних обставин соціально-історичного розвитку. Досліджуючи цей феномен на пострадянських теренах Беляєва свідчать: «Ціннісні орієнтації старших когорт не вступають у конфронтацію з цінностями більш молодих, вони немов сліднують за ними з деяким запізненням. Прихильність основним правам і свободам, при одночасному бажанні дотримання порядку і законності, складають базу суспільного консенсусу всіх вікових когорт» [3, с. 40].

У вітчизняній соціології зустрічається аналіз поколінь в термінах «програшу» та «виграшу» від соціальних трансформацій, при цьому аспекти зміни ціннісних орієнтацій які супроводжують це мало вивчені.

В історичному розрізі відлік «розриву поколінь» пов'язаний з умовними кордонами поколінь, підставою класифікації яких служать великі події епохальної значущості, основним критерієм є ефект впливу соціальних процесів, під впливом яких формувалися певні генерації.

Виходячи з викладеного вище, ми підкреслюємо, що успадкування культурних традицій і засад, а також динаміки затвердження нових поведінкових стереотипів, цінностей, їх переплетення у різних вікових генерацій є необхідним елементом сценарію суспільного розвитку. Феномен «розриву поколінь» є важливою передумовою модернізації суспільства, активної соціалізації молодого покоління, соціальних трансформацій живого і рухомого молодого покоління у історичному і соціально-психологічному контексті.

Категорія цінностей увійшла в ужиток практично всіх галузей гуманітарного знання. Прийнятим визначення «цінності» буде визначення дане М. Лапіним: «Цінності – це узагальнені уявлення людей про цілі та засоби їх досягнення, про норми поведінки, які втілюють історичний досвід і концентровано виражають культурний зміст окремого етносу і всього людства. Це існуючі у свідомості кожної людини орієнтири, з якими індивіди і соціальні групи співвідносять свої дії» [4]. Цінності особистості виступають в якості

основи для формування життєвої стратегії, багато в чому визначають лінію професійного та духовно-морального розвитку. У цьому ж ключі: «цінності виступають глибинними орієнтирами» (часто ідеалами), «з якими індивід чи група співвідносить власні дії, формуючи, таким чином, конкретні типи соціальної поведінки» [4, с.3].

Різноманітність культур продукують різноманіття ціннісних орієнтацій їх носіїв, що засвоюються та передаються безпосередньо протягом соціалізації особистості через формування уявлення про оточуючий світ, залучення до духовної культури, ідей певної епохи, народу. Сформовані таким чином ціннісні орієнтації виступають в якості основи для формування життєвої стратегії особистості.

У визначенні поняття «ціннісних орієнтацій», яке відображає стійке вибіркове ставлення індивіда чи групи до сукупності благ й ідеалів, ми підкреслюємо саме регулятивно-діяльнісний аспект, їх важливість для регламентації, впорядкування соціальних дій. Ціннісні орієнтації обумовлюють спрямованість дій індивіда на певну ціль (чи цілі) в конкретній сфері взаємодій, визначають способи її досягнення. Ціннісні орієнтації формуються при засвоєнні соціального досвіду і проявляються у цілях, переконаннях, усвідомлених інтересах та інших елементах внутрішнього світу особи, реалізуючись в її поведінці [5].

Ідеї трансгенераційної передачі досвіду виникла у психоаналітичному підході (класичному психоаналізі) З. Фрейда та висвітлені у роботах «Введение в психоанализ», «Новые лекции по психоанализу», «Тотем и табу». У них З. Фрейд зазначив про необхідність такого зв'язку: «Если психические процессы одного поколения не передавались бы другому, не продолжались бы в другом, каждому пришлось бы вновь учиться жизни, что исключало бы всякий прогресс и развитие» [6, с. 63].

Суть ідеї полягає у зв'язку трансгенераційної передачі досвіду із поняттями «витісненого конфлікту», «симбіозу поколінь». Психоаналітики виявили, що специфіка сімейного конфлікту полягає у його позасвідомій

природі, яка ускладнює шляхи розв'язання. Таким чином нерозв'язаний у попередньому поколінні конфлікт стає «естафетною паличною» для прийдешніх поколінь

З 60-70 – х років 20-го сторіччя ідеї З. Фейда переросли у Трансгенераційний підхід, що значно збагатився за рахунок подальших наукових розробок К. Юнга, М. Боуена, Ф. Дольто, Н. Абрахама, И. Бузормені-Надя, а також новітніх поглядів Н. Абрахам, М. Терек та інших сучасних вчених-психоаналітиків.

У процесі встановлення зв'язку між поколіннями, трансгенерації, продукуються психологічні патери наявності яких може бути виявлена шляхом дослідження і прогнозування науковими теоріями. Трансформаційні перетворення, що відбуваються у всіх сферах життя суспільства можуть бути піддані міждисциплінарному підходу А. Лобанової та Н. Чутової до концептуалізації поняття ціннісних орієнтацій в сучасному суспільному контексті з якого стає очевидним динамічний характер ціннісних орієнтацій в процесі розвитку особистості [7, с.92].

Від більш широкого теоретичного пояснення функції трансгенерації перейдемо до виявлення трансгенераційного механізму формування цінносних орієнтацій особистості. Трансгенераційна функція – як зв'язок поколінь виступає запорукою захисту у стабільних цінностях предків для можливості самовідтворення та саморегулювання людства. Зв'язок між поколіннями в середині етнічної спільноти забезпечується єдністю етнічної картини світу. О.М. Лозова висловила думку, що етнічна картина світу являє собою генетично властивий етносу донауковий вид картини світу, що являє собою над особистісну форму світогляду і конкретних знань закріплених у знаковій системі. [8]

Таким чином етнічна картина світу містить у собі суб'єктивні та надсуб'єктивні відношення.

Зв'язок між поколіннями призводить до того, що явні обмеження які існують серед дорослих, перетворюються у явні обмеження при народженні

дитини, тобто минуле задає структуру майбутнього, обмежує взаємодію нового покоління із середовищем у теперішньому.

Культурний механізм перенесення «кінця у початок» називається запозиченим із древньої грецької мови словом «пролепсис». Майкл Коул відмічав: «Основний факт, що свідчить про виникнення людської сутності із символічного характеру культурного опосередкування полягає у тому, що коли новонароджені входять у світ вони уже являються об'єктами культурної інтерпретації з боку дорослих.» [9]

Для розуміння вкладу культури у розвиток особистості важливі дві властивості: по-перше, батьки вносять майбутнє у теперішнє; по-друге, ідеальні спогади батьків про своє минуле і уявлення про майбутнє своїх дітей стають фундаментальним матеріальним обмеженням життєвого досвіду особистості дитини у теперішньому. За влучним висловом Жоржа Дюби: «Пролепсис формує ментальність – систему образів які лежать у основі людських уявлень про світ і своє місце в цьому світі, а відповідно визначають вчинки і поведінку людей» [10]

Таким чином індивідуальне світо-розуміння, що через сформовану ментальність співвідноситься з світорозумінням суспільних формацій, епохи чи етнічної спільноти – формується «ототожене мислення» характерне для процесу етнічної ідентичності.

Саме в формуванні ментальності, ми бачимо найголовніший результат трансгенераційної функції яка проявляється у міжособистісних і суспільних відносинах. У такому розумінні ментальність включає в себе ціннісні орієнтації особистості проявлені через особливості комунікації, межі між особистим і суспільним, чесність, конфліктність, незалежність, самодостатність, емоційність, компетентність.

У сучасному світі з розвиненими системами комунікації завдяки яким відкрились якісно нові можливості взаємодії і спілкування процеси модернізації і глобалізації досягли такого рівня значимості, що попередні уявлення про структурування поколінь та ідентичності особистості потребують свого

перегляду. Реальність внесла свої корективи таким чином, що на перший план виступила проблема ціннісної орієнтації особистості.

Незважаючи на величезний поступ цивілізації до прогресу людська природа не змінилась і вроджені механізми «ототожненого мислення» беруть гору над мисленням і передовими досягненнями науки. Відчуття своєї приналежності до свого етносу як основа ідентичності особистісної (фундаментальна цінність) залишається і продовжує розвиватись, і трансформуватись в умовах «розриву поколінь» під тиском декларованих цінностей, цінностей-засобів, цінностей-цілей продиктованих сьогоденням. Це дає надію, що серед наймолодшого покоління сучасного суспільства можуть виникнути інші (постматеріалістичні) цінності вільної особистості в гуманному суспільстві.

Література:

1. Левада Ю.А. Поколения XX века: возможности исследования. *Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены*. 2001. № 5. С. 7-14.
2. Дубин Б.В. Поколение: смысл и границы понятия. *Отцы и дети: поколенческий анализ современной России* / под ред. Левады Ю., Шанина Т. М.: НЛЮ, 2005. С. 61-79.
3. Беляева Л.А. Социальный портрет возрастных когорт в постсоветской России. *Социологические исследования*. 2004. № 10. С. 31-41.
4. Лапин Н.И. Модернизация базовых ценностей россиян. *Социологические исследования*. 1996. № 5. С. 3-23.
5. Новікова Л. О. Соціоструктурна диференціація ціннісних орієнтацій студентів університету. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія*. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2014. № 5. С.28-34
6. Фрейд, З. Тотем и табу: Книга 1 / З. Фрейд. «Я» и «Оно»: Труды разных лет / пер. с нем. Тбилиси : Мерани, 1991. С. 193–350.
7. Лобанова А. С., Чутова Н. П. Ценностные ориентации : концептуализация понятия в контексте социальных изменений. *ГРАНІ: [науково-теоретичний громадсько-політичний альманах]*. Дн-ськ: Вид-во ДНУ, 2009. №3 (65). С.89-93.